

HERSEK'TE İSLÂM'IN YAYILMASI*

Ahmed S. Aliçic

Çeviren: Hatice Oruç**

Papalık makamının etkisiyle Bosna Krallığı tarafından Krstiyenlerin (Bosna Kilisesi mensupları, Bogomiller) sürülmesi, Sırp hükümdarlar tarafından Babunların sürülmesi ve bunların Bosna Krallığı alanında yoğunlaşması kitlelerin hemen tamamen ateistleşmesi durumunu ortaya çıkardı. Bosna devletinde ne Katolik Kilisesi'nin ne de Ortodoks Kilisesi'nin, sürülen bu heretikler arasında kendi dinî inancını teşvik veya yayma meselesini hızlı ve kolay bir şekilde çözecek ne gücü ne de organizasyonu vardı. Toplumun dahilî durumundan kaynaklanan ve Osmanlıların daimî akınlarıyla sarsılmış olan politik yapı Bosna devletinin dokusuna azamî ölçüde hasar veriyordu; dolayısıyla Osmanlıların bu devleti nihaî olarak tahripleri ve yıkışları hiç de zor olmamıştı. Osmanlı fetihleri öncesinde, feodalizmin son şekillenme ve gelişimine yaklaşmakta olduğu bu devlette söz konusu kiliselerin hiçbiri kendi başına bağlayıcı bir rol oynamıyordu¹. Diğer bir ifadeyle, Bosna toplumu, Nedim Filipoviç'in dediği gibi tam bir yabancılaşma içindeydi². Başka bir deyişle onun kaderine gökte değil yerde karar veriliyordu. Velhasıl, Ortaçağ Bosna Devletinde toplum, hiç de dinî bir teslimiyet ve dinsel bir şuurla gizemli bir hale bürünmüş değildi.

Muhtelif bölgelerde sosyal yapı düzeninde belirgin farklılıklar olmasına karşın, yukarıda söylenenler Bosna Devleti'nin bütün bölgeleri için geçerlidir. Burada bizi ilgilendiren bölge, Hersek toprakları, yani Bosna'nın

* Ahmed S. Aliçic, "Širenje islama u Hercegovini", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41/1991, (Naučni Skup: Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu), Sarajevo 1991.

** Araş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü

¹ Aleksandar Solovjev, "Nestanak Bogomilstva i islamizacija Bosne", *Godišnjak ID BiH*, godina I, Sarajevo 1949.

² Nedim Filipoviç, "O jednom aspektu korelacije između islamizacije i čiflučenja", *Prilozi IIS*, XVII, 1981.

bugün Hersek (Hercegovina) olarak adlandırılan kısmı olduğundan biz kısaca bu bölgede İslâm'ın yayılışıyla ilgili bakış açımızı ortaya koyacağız.

Bildiğimiz kadarıyla, Osmanlı fetihleri en çok Hersek İli'nde nüfusun yıkımı ve yer değişimine sebep olmuştur. Bunun sebebi Herceg Styepan'ın Osmanlılara olan vassallığından vazgeçme ve Osmanlı nüfuzuna karşı askerî olarak mukavemet etme konusundaki kararlılığıdır³. Bosna topraklarının ilk tahriri, Hersek İli'nde bütün bölgenin hâlî kaldığını ve nüfusun başlıca Adriyatik kıyılarına ve adalarına doğru kaçtıklarını göstermektedir. Gerçekte bu bölge hızla iskân edilmiştir. Diğer taraftan, Hersek İli'ne farklı açılardan da bakmamız gerekir.

Bu bölgenin en büyük kısmı Ortaçağ Bosna Devleti'nin gelişmiş feodalizm sistemi içinde bulunuyordu⁴. Bölgenin daha küçük diğer kısmını, Osmanlı fethi öncesinde ve hemen Osmanlı fetihleri akabinde tamamıyla Slavlaşma ve tedricî feodalleşme sürecini tamamlamakta olan, yerleşik nüfusa nazaran farklı etno-genetik asıllı Eflâklar-hayvan besicileri kaplıyordu. Nihayet, Hersek ile ilgili üçüncü mülâhazamızı, olası yaygın dinî mensubiyetlere, Ortodoks, Bogomil ve Katolik inançlara dayandırabiliriz⁵. Buna göre, Hersek İli'nin kuzeydoğu kısımları, yani Mileşevo (Priyepolye) nahiyesi ve civar bölgeleri ağırlıklı olarak Ortodoks Kilisesinin etkisi altında idi; Hersek İli'nin, Sokol, Bistritsa, Dubştitsa, Osanitsa, Zagorye, Gorajde, Pribud, Nevesinye, Konats Polye, Neretva, Blagay, Vidoška, Lyubinye, Mostar ve Kukany (Plyevlya) nahiyelerini içine alan kuzey ve orta kısımları şüphesiz Bogomillik veya Kriptobogomillik'in ağırlıklı etkisinin bulunduğu bir sahaydı. Hersek İli'nin Batı kısmı özellikle Neretva, Rama, Duvno, Lyubuški, İmotski ve Primorye (Makarska) Katoliklik ve Bogomillik'in etkisi altında idi. Hersek İli'nin en doğu kısımları olan Popovo, Bobani, Trebinje, Gatsko nahiyeleri ağırlıklı olarak Ortodoks Kilisesinin etkisi altında idiler. Bu saha için bir şey daha söylemek gerekir ve bu da buranın göç alanını oluşturduğu ve hemen daima son derece az iskan edildiğidir. Aynen bu şekilde, bunların Eflâk nahiyeleri olduğunu belirtmek gerekir, bu nahiyelere Hersek İli'nin, yine ağırlıklı olarak Eflâk nüfusun meskun olduğu güney ve batı nahiyeleri de ilave edilmelidir. Bu batı kısımlarında nüfusun büyük bir kısmı hızla yerleşik hale gelmiş görünmektedir. Böylece daha XVI. yüzyılın başlarında ve özellikle ikinci yarısında karşımıza çiftçi ve Eflâk (hayvan besicisi) karışımı bir nüfus çıkıyor. Hatta bu bölgelerde, bizzat ailelerin de bu iki sosyal yapıya ayrılıyor oldukları kanaatindeyiz. Hersek İli'nin, en büyük bölümü olan Popovo Nahiyesi hariç, doğu nahiyelerinde XVI.

³ Belediye Kütüphanesi, No. 76; *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina 1477.*, Monumenta Turcica, kniga 3, (hazırlayan Ahmed S. Aliç), Sarajevo 1985. Orijinali Başbakanlık Osmanlı Arşivi – TT 05

⁴ Bkz. dipnot 2.

⁵ Aleksandar Solovljević, a.g.e.

yüzyılın sonuna kadar çiftçi nüfusun sayısı oldukça azdı.⁶ Eflâk göçlerini araştıranlar, ister organize edilmiş koloni yerleşimleriyle ister ekonomik göçlerle olsun Eflâk cemaatlerin Bosna'nın kuzeydoğu, kuzey ve batısında muhtelif bölgelerde yayılmaya başladıklarını ortaya koymuşlardır. Bunlar ağırlıklı olarak Ortodoks inancını kabul ettiler. Bugün de bu bölgeler Ortodoksların dini mensupları kesifliği ile tanınır.⁷

Bu araştırmanın ışığı altında İslâm'ın yayılışına da bakmak gerekir. Hersek İli'nin kuzey ve orta bölgesindeki nahiyelerde İslâm'ın yayılma süreci kesintisiz olarak devam etmiştir ve XVI. yüzyılın sonunda zirvesine ulaşmıştır. Bu zamanda bu nahiyelerin çoğunda Müslümanların oranı %90-%99'u bulmaktadır.

Her haneyi veya her mülkü tek tek saymaktan kaçınmak için, aşağıdaki tabloda nüfus toplamını nahiyelere göre yüzde şeklinde vereceğiz:

Nahiye Adı	Müslüman Nüfus %
Sokol (Sokol)	% 95
Bistritsa (Bistrica)	% 99
Dubštitsa (Dubštica)	% 97
Osanitsa (Osanica)	% 98
Zagorye (Zagorje)	% 99
Gorajde (Goražde)	% 92
Pribud (Pribud)	% 97
Nevesinye (Nevesinje)	% 98
Konats Polye (Konac Polje)	% 98
Hersek Neretvası (Hercegovačka Neretva)	% 98
Blagay (Blagaj)	% 84
Dabar (Dabar)	% 85
Bobani (Bobani)	% 6
Lyubinye (Ljubinje)	% 82
Vidoška (Vidoška)	% 73
Hersek Novi (Herceg Novi)	% 30
Trebinye (Trebinje)	% 12
Gatsko (Gacko)	% 51
Popovo (Popovo)	% 12

⁶ Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1940. Bkz. 3. dipnot

⁷ Adem Handžić, "O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku", *POF* XVI-XVII, 1966/67, Sarajevo 1970.

Mostar (Mostar)	% 87
İmotski (Imotski)	% 25
Lyubuški (Ljubuški)	% 65
Duvno (Duvno)	% 69
Kukany (Kukanj)	% 76
Poblaçe (Poblaće)	% 84
Mileševa (Mileševa)	% 38

Tüm nahiyelerin toplam ortalaması % 83 Müslüman ve % 17 Hıristiyan'dır.

Hane sayısına göre aldığımızda ise: toplam Müslim hane 13.385, Hıristiyan hane 2.502, Müslim mücerred 3.134, Hıristiyan mücerred 464, haymane 448, çiftlik 1.170. Bunların hepsi toplam 21.103 hane ve yetişkin kişi etmektedir.⁸

Toprak mutasarrıflarının da bir analizini yaptık ve bu analize göre Hersek İli'ndeki yerleşim sahasında çiftlikler hariç 21.528 muhtelif mülkün kayıtlı olduğunu tespit ettik. Bunlardan 16.154'ü baştine ve çift, daha doğrusu 7.992'si baştine ve 8.162'si çift'dir. Müslümanların tasarrufunda 19.475 ayrı mülk, yani 14.351 baştine ve çift, Hıristiyanların tasarrufunda 3.041 ayrı mülk vardı. Yüzde olarak ifade edildiğinde, Müslümanlar tüm mülklerin % 86'sını ve Hıristiyanlar % 14'ünü tasarruf ediyorlardı. Muafiyetli Müslüman hane sayısı, kasabalar ve şehirlerde 1914 idi, muafiyetli Hıristiyan hane sayısı 175 olup Hersek Novi'de bulunuyordu. Ortaya konulan oranlara göre, o zamanki iktisadî yapıyı köydeki nüfusun temsil ettiği aşıkardır.⁹

Eflâkların tam bir tahririne sahip olmadığımız için, tahririn ancak bazı kısımlarından Eflâklar arasında İslâm'ın küçük bir oranda yayıldığını tespit edebildik. Bu oran, Hersek'teki toplam Eflâk nüfusun yaklaşık % 35'i olup Donyi Vlah denilen, Neretva ve Lyubinye nehirleri arasındaki bölgededir.¹⁰ Buna dayanarak, Müslüman nüfusu oluşturan temel unsurun az sayıda yerleşik konuma geçmiş Eflâklarla birlikte çiftçi nüfus olduğu sonucuna varıyoruz. Kral Tomaş'ın yaklaşık 40.000 Bogomil'i veya Krstiyani'yi Hersek'in ülkesine sürdüğü, Hersek ülkesinin batı bölgesinin ağırlıklı olarak Katolik Kilisesinin etkisi altında olduğu iddiasını ve Bogomillerin büyük bir miktarının zaten Hersek ülkesinde ikamet ediyor oldukları varsayımını ele alırsak, o zaman bu Müslüman nüfus içinde ağırlıklı kısmın Katolik ve

⁸ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, sayı (8) 487 ve sayı (7) 488.

⁹ Bkz. dipnot 8.

¹⁰ BOA 761

Bogomil inancının eski mensupları olduğu sonucuna varırız.¹¹ Elbette, biz burada Bogomiliğin karakterini, Katolik ya da Ortodoksluğa mı yoksa ilk Hıristiyanlığa mı daha yakın olduğunu tartışmak istemiyoruz, sadece bu meselenin bugüne kadar bilim dünyamızda çözüme kavuşmamış olduğunu söylemek istiyoruz.

İslâm'ın yayılmasını biz oldukça uzun süren toplumsal bir süreç olarak görüyor ve organize bir misyonerliği, planlı bir zorlamayı ve kurumsallaşmış bir ihtida hareketini kesinlikle kabul etmiyoruz. Blagay nahiyesini hariç tutarsak, Hersek İli bölgesinde İslâm'ın yayılmasında derviş sınıflarının büyük bir etkisini saptayamadık. Blagay ile ilgili tespitimiz ise, burada bugün hâlâ var olan tekke üzere değil, nüfusun içinde kayıtlı derviş sayısının çokluğu üzerinedir.¹²

Bugüne kadar İslâm'ın yayılmasıyla ilgili hiçbir teori tam anlamıyla tatmin edici olmamıştır. Bu konuyla en çok uğraşan Nedim Filipoviç'tir; kendisinden önce yapılmış olan tüm teori ve araştırmaları mercek altına koymuştur, ancak bizzat kendisi de bu konuda aşılabilir engellere takılmıştır. Bu da öncekilerin bakış açılarına olduğu gibi, onun bakış açısına da eleştirel yaklaşmak gerektiği anlamına gelmektedir. Demek ki bu mesele ile ilgili esaslı araştırmalar hala önümüzde durmaktadır. Bunun için yolun uzun olduğundan eminiz, ancak her şey doğru teorik yargılara varılması yönünde ilerlemektedir. Nedim Filipoviç'in, Osmanlı tımar-sipahi sistemini din faktörü bağlamında mütalaa etmek suretiyle ortaya koymuş olduğu bu meselenin incelenmesinde teorik bir paradigmayı, toplumda ikilik ilişkisini muhtemelen ilk defa olarak bilim dünyamıza sokmuş olduğumuzu bildirmek bizim için memnuniyet vericidir. Bu bağlamda Filipoviç, Bosna'daki toplumu, global Osmanlı sistemine uyum sağlamış bazı unsurlarıyla ayrı bir parça olarak mülâhaza ederek Bosna'daki temel ikiliği de göstermiştir. Bosna'daki toplumla ilgili bu görüşü doğrultusunda, Filipoviç Bosna toplumunun ikiliğinin ikinci unsurunun din olduğunu ileri sürmektedir; başlangıçta gayrimüslim kesim açık surette bir ayrımcılığa maruz idi, İslâm'ın yayılışının zirvesinde, gayrimüslim kesim bu toplum için artık neredeyse tamamen geçici olduğu zamanda, ayrımcılığın objesi Müslüman kesim yani Bosna topraklarında hakim çoğunluk olarak üretici Müslüman sınıf olmuştur. Elbette, hayvancılıkla uğraşan kesimi de göz önünde tutmak gerekir¹³.

Nihayet, askerî sınıf söz konusu olduğunda Osmanlı idaresinin ilk dönemlerinde, özellikle XV. yüzyılda Hersek İli bölgelerinde Hıristiyanların, Müslümanlarla kıyaslanamaz derecede çok olduğunu belirtmek istiyorum¹⁴.

¹¹ Aleksandar Solovjev, aynı yer

¹² Bkz. dipnot 8.

¹³ Nedim Filipoviç, aynı yer.

¹⁴ Bkz. dipnot no. 3

XVI. yüzyılın sonunda bunlar hemen hemen hiç yoktur. Dolayısıyla, İslâm'ın yayılmasında Bosna'nın bütününde olduğu gibi Hersek Sancağında da bize göre aşağıdaki unsurlar etkili olmuştur:

- Hemen tamamen tek bir ırk içinde 3 ayrı dinin yüzyıllık mevcudiyeti; bu durum özellikle bundan kaynaklanan ve içeriden bu bölgeyi yıkmakta olan politik şartların etkisi altında Bosna'daki halkın dinî vicdanını neredeyse ateizme kadar götürüyordu,

- Kötü kilise organizasyonu, yani İslâm'ın yayılmasına mukavemet edecek birlik içinde bir kilise organizasyonunun yokluğu,

- Ortaçağ Bosna Devleti'ne nazaran toplumsal ve iktisadi açıdan şartların değişmesi, yani yeni fatihlerin idaresi altında hayatın genelinde üreticiler için daha elverişli şartlar,

- Yeni hakimin idaresini güçlendirmesi ve idarenin değişeceğine dair her tür umudun kaybedilmesi,

- Bosnalı idareciler tarafından Katolik inancını kabul etmeleri için Bogomiller üzerinde yapılan baskılar, bunların Sırp Devleti idarecilerinin yaptığı gibi Bosnalı idareciler tarafından da sürülmeleri,

- Bogomil veya Kriptobogomillerin Hersek Sancağı'nın büyük bir kısmında yoğunlaşması; bunların daha kolay bir şekilde İslâm'ı kabul ettikleri muhtemeldir,

- İdarî organizasyon, yerli halkın feodal sınıfa alınması ve bunun tedricen İslâm'a geçişi; Bu kitlelerin de İslâm'a geçişini beraberinde getirmiştir,

- Şehirlerden kısmî bir etkinin genişlemesi, yani köylü kitleler için şehirlerin çekiciliği. Bunu idare de açık bir şekilde teşvik etmekteydi,

- Devlet tarafından devşirme ya da başka herhangi bir şekilde askerî sistem içine alınmış olan insanların etkisi- eşit olarak Hıristiyan ve Müslüman- ve bunların muayyen yüksek sosyal statüye ulaşmaları.

Eğer bizim bölgelerimizde zaten mevcut olana nazaran İslâm dininin ahlâkî üstünlüğünün olmadığı veya olamayacağını varsayarsak İslâm'a geçişin belki başka faktörleri de bulunabilir, ancak objektif olarak bakılınca, tüm faktörler yukarıda zikredilenler içinde bulunmaktadır. Bahsedilen gerçekliklerin bütünsel bilişiminden psikolojik bir durum da gelişmiştir. Biz bu unsuru küçümsemek istemiyoruz, bununla bizim literatürümüzde hatta çağdaş olanın da, özellikle Sırp literatüründe yapılmak istendiği gibi, bir din olarak İslâm'a radikalizm atfedemeyiz.